

De la securitatea militară la securitatea ecologică

Drd. Cătălina Bolma
Ministerul Afacerilor Externe

The international security environment after the end of the Cold War faces new threats rising from the economic, social, biological and environmental field. The concept of national security needs to be adapted to the new challenges of modern society, therefore including these new threats. The last three decades are a proof that the environment degradation is an issue of concern for the international community. The raising number of multilateral environmental agreements and of the international bodies in charge with environmental matters acknowledges the international efforts towards a better conservation and protection of our Planet.

Admitting that the risks rising from environmental degradation are factors of domestic and international instability, specialists have developed the concept of environmental security. Most studies in this field have analyzed environment as a source of conflict and have therefore concentrated only on this type of environmental risks. The last decade has brought a larger understanding of instability caused by environmental problems.

There are few countries that have an official definition of environmental security. Most specialist define it as the ability of a nation or society to overcome resource scarcity, risks caused by environmental degradation and environmental change, as well as those caused by human activity (ignorance, accidents, mismanagement). Consequently, the national security strategies should include the environmental dimension of security and develop policies to overcome this type of risks.

Key words: *environmental security, environmental conflict, resource scarcity*

1. Introducere

Mediul internațional se confruntă, mai ales după sfârșitul Războiului Rece, cu o serie de provocări extrem de diverse, de natură economică, socială, biologică, ecologică etc., care presupun o adaptare a conceptului de securitate națională. Termenul de securitate se referă la starea de fapt care pune la adăpost de orice pericol extern și intern un stat, o colectivitate, un individ, etc. Existând o serie destul de mare de definiții și accepțiuni ale termenului, există și o varietate destul de mare în abordările privind elementele componente ale acestui concept. Ultimii ani,

prin varietatea provocărilor la care este expusă societatea „globală”, au dus la includerea, în cele mai multe state, a dimensiunilor economice, sociale, de sănătate și de mediu.

Numărul din ce în ce mai mare de instrumente legale adoptate pe plan internațional (convenții, tratate, protocoale, etc.) denotă recunoașterea riscurilor cauzate de degradarea mediului înconjurător ca factori de risc la adresa securității omenirii, și anume: dezastre naturale – uragane, tsunami, cutremure, erupții vulcanice etc, alunecări de teren, deșertificarea unor zone întinse de teren, salinizarea solului și eroziunea accelerată, accidente

legate de deversare substanțe toxice (chimice, biologice, radioactive) în aer, apă, sol, și alte manifestări cauzate de activitate umană deliberată și/sau nedeliberată. Degradarea mediului poate produce destabilizări interne, poate modifica balanța de putere între state la nivel regional sau global și genera conflicte, poate duce la creșterea disparităților Nord – Sud, poate crea fluxuri de refugiați ca urmare a înrăutățirii condițiilor fizico – geografice din anumite zone (secetă, inundații, accidente industriale) cu efecte destabilizatoare în țările primitoare. Prin urmare, se resimte nevoia adaptării strategiei de securitate națională la amenințările lumii moderne, inclusiv dimensiunea amenințărilor ecologice.

2. Conceptul de securitate

Provenind din latinescul *securitas-securitatis*, termenul de securitate înseamnă „a fi la adăpost de orice pericol, sentiment de încredere și de liniște pe care îl dă cuiva absența oricărui pericol. Securitate colectivă este starea de relații dintre state, creată prin luarea pe cale de tratat a unor măsuri de apărare comună împotriva unor agresioni”¹.

Definiția conceptului de securitate a fost și este în continuare legată de apărarea de către stat a intereselor sale suverane prin mijloace de sorginte militară. În accepțiunea ei tradițională, termenul de securitate înseamnă efortul de apărare a populației și a teritoriului împotriva exercitărilor de forță din exterior. Obiectivele securității au fost următoarele: integritatea teritoriului național, protecția independenței politice și a suveranității naționale, precum și stabilitatea la nivelul internațional.

Statul a fost preponderent entitatea care a garantat securitatea, mai ales în pe-

rioadă de după al doilea război mondial, neglijând însă individul și colectivitatea, a căror bunăstare și supraviețuire reprezintă obiectivul central al preocupărilor și eforturilor prezente în domeniul securității. În abordarea actuală a conceptului, securitatea trebuie percepută pe mai multe niveluri:

- nivelul statal, unde sunt apărate suveranitatea și puterea;
- nivelul societal sau colectiv, unde trebuie păstrate în siguranță identitatea culturală, ideologia și civilizația;
- nivelul individual, unde scopul este bunăstarea și supraviețuirea. Astfel, la nivelul individului, securitatea diferă de abordarea securității la nivel central și nu se referă numai la siguranța fizică în fața gloanțelor și rachetelor, ci și la bunăstarea economică, integritatea culturală, stabilitatea psihologică și la respectarea drepturilor omului².

3. Conceptul de securitate ecologică

Studiile de securitate din perioada Războiului Rece s-au concentrat pe elaborarea de strategii militare, acestea fiind principalele instrumente pentru garantarea securității. Astfel, viziunea asupra securității cuprindea doar dimensiunea militară, iar singurele amenințări la adresa securității erau numai cele de natură militară. Această abordare limitată a conceptului de securitate a exclus în cea mai mare parte amenințările potențiale nemilitare la adresa securității.

Evoluțiile în domeniul economic și ecologic³ într-o lume din ce în ce mai interdependentă reprezintă amenințări pentru actorii statali și non-statali. Evenimentele din 11 septembrie 2001 au accentuat faptul că securitatea înseamnă mai mult decât securitatea militară și că, ținând

cont de interdependențele globale și de noile riscuri, abordarea securității prin prisma factorului militar nu mai este suficientă. Terorismul reprezintă numai una dintre amenințările la adresa securității lumii moderne, alături de accentuarea sărăciei, tranziții economice dificile care duc la creșterea inegalităților Nord-Sud, crima organizată, proliferarea armelor de distrugere în masă, dislocări masive de populație, dezastre naturale, degradarea ecosistemelor și competiție în creștere pentru pământ și resurse naturale^{iv}. Astfel, cauzele și efectele acestor provocări depășesc granițele naționale. Amenințările lumii moderne nu mai provin de la un adversar bine definit, prin urmare și modul de abordare și soluționare a noilor riscuri de securitate trebuie să depășească decizia « clasică » de creștere a cheltuielilor militare și dislocare de forțe armate. Deținerea de armament și de forțe armate nu mai reprezintă o garanție pentru asigurarea securității individului și societății.

După terminarea Războiului Rece un număr din ce în ce mai mare de rapoarte, tratate și conferințe internaționale au evidențiat amenințările globale de mediu. Acestea, coroborate cu o serie de dezastre și catastrofe ecologice au dus la conștientizarea problemei protecției și conservării mediului înconjurător. **Conceptul de securitate ecologică**^v, înțeles într-o măsură foarte diferită în lucrările de specialitate, reprezintă paradigma pentru gestionarea amenințărilor provenind dintr-o lume din ce în ce mai interdependentă, cu un mediu înconjurător degradat. Conceptul de securitate ecologică reprezintă rezultatele eforturilor de aducere a problemelor de mediu în prim plan, acolo unde, prin tradiție, probleme de securitate au existat mereu. Ca urmare, acest concept de securitate ecologică s-a

cristalizat în ultimele decenii, în paralel cu mișcarea globală de protecție a mediului.

Puține țări au o definiție oficială a acestui concept, printre care Federația Rusă, SUA, China, existând însă diferențe mari de accepție a acestui termen. Conform definițiilor din literatura de specialitate, *securitatea ecologică reflectă abilitatea unei națiuni sau a unei societăți de a depăși raritatea resurselor mediului, riscul provenind din degradarea mediului înconjurător, din schimbările de mediu neprielnice și din activitatea umană (ignoranță, accidente, management defectuos), precum și tensiunile și conflictele care au la bază considerente de ordin ecologic*^{vi}. De asemenea, termenul presupune, în accepțiunea unor specialiști, și reabilitarea siturilor afectate de conflicte militare^{vii}.

Definiția tradițională^{viii} a **securității ecologice** pleacă de la definiția limitată și restrânsă a termenului de securitate – „siguranță față de violența și amenințările militare”. Accentul cade pe conflictele având ca sursă degradarea mediului, presiunea exercitată de creșterea demografică sau accesul la resursele naturale. În această accepțiune, s-a considerat, în continuare, că subiectul principal pentru asigurarea securității ecologice este statul, violența inter-statală fiind în continuare amenințarea principală la adresa securității unui stat. Mediul devine o problemă de securitate atunci când problemele ecologice forțează statul să folosească măsuri excepționale pentru a le rezolva. Securitatea ecologică tradițională conferă statelor dezvoltate un sentiment fals de securitate, care este însoțit de un sentiment puternic de negare a unei responsabilități în ceea ce privește protecția mediului, atâta vreme cât țările în dezvoltare sunt în centrul atenției^{ix}. Consecințele acestui tip de gândire distrag atenția de la adevărata cauză a problemelor existente.

Securitatea ecologică globală^x este o abordare care pornește de la idee că securitatea națională este definită în termeni mult prea restrictivi, susținând de fapt includerea în acest concept a considerentelor referitoare la resursele naturale, populație, mediul înconjurător în ansamblu. Definiția amenințării la adresa securității este prin urmare diferită. În contextul securității ecologice globale, degradarea mediului este percepută ca o amenințare. Nu se mai pune accent pe legătura cauzală între problemele de mediu și conflict, ci se analizează direct problemele de mediu. Abordarea în acest caz este mult mai largă, încorporează foarte multe domenii (agricultură, energie, silvicultură, transport, pescuit), necesitând o analiză integrată a mecanismelor ecologice, de dezvoltare și de securitate.

4. Relația mediu-conflict

Studiile privind securitatea ecologică au avut ca punct de plecare stabilirea unei relații cauzale între modificările produse în mediul înconjurător și conflict. În acest sens, Thomas Homer-Dixon, unul dintre pionerii acestui domeniu, a intenționat să identifice legături între raritatea resurselor naturale și conflicte fără a formula însă o definiție precisă a securității ecologice. Analizele sale s-au bazat cu precădere pe studii de caz din țările în dezvoltare. La începutul proiectului său, Homer-Dixon a emis un postulat privind legătura dintre degradarea mediului și conflict, având în vedere că modificările mediului înconjurător provoacă modificări sociale, iar acestea în urmă sunt cauza predominantă a conflictelor internaționale. Teoria lui Homer-Dixon^{xi} a demonstrat legături între anumite tipuri de modificări ale mediului înconjurător și anumite tipuri de conflicte, care nu exclud, însă, și interferen-

ța și a altor factori, cum ar fi etnicitatea, clasa socială, religia, legitimitatea regimului de conducere.

Cercetările lui Homer – Dixon se axează pe un domeniu limitat, și anume schimbările mediului au un impact asupra declanșării de conflicte (în formele acestora cât se poate de variate: război, terorism, dispute diplomatice și comerciale). Țările sărace sunt mult mai vulnerabile la modificările mediului decât cele dezvoltate și, prin urmare, conflictele cauzate de problemele mediului înconjurător fiind mult mai probabile în țările în dezvoltare. În aceste țări, o serie de probleme de mediu vor cauza, în timp, tensiuni sociale: producție agricolă redusă, declin economic, dislocări de populație, întreruperea relațiilor sociale obișnuite și legitime. Aceste tensiuni sociale pot duce la conflicte: dispute între țări, între grupuri etnice, război civil, toate cu repercusiuni serioase asupra securității globale.

Caracteristici generale ale conflictelor ecologice

Dintre caracteristicile conflictelor ecologice precizăm:

- Nu în fiecare caz, presiunea exercitată asupra mediului înconjurător duce la conflict sau la izbucnirea unor evenimente violente. Degradarea mediului și raritatea resurselor naturale se adaugă altor factori sociali, economici și politici, care generează un conflict. Cele mai multe cazuri unde degradarea mediului și raritatea resurselor măresc potențialul de violență sunt cele din țările în dezvoltare sau cele aflate în tranziție sau criză.

- Presiunea asupra mediului trece printr-o serie de etape înainte să se transforme în conflict, cum ar fi migrație, dislocări de populație, sărăcie, insecuritate alimentară, disfuncționalități ale instituțiilor sociale și politice. Se poate face o

diferență în ceea ce privește consecințele imediate ale rarității resurselor naturale regenerabile și ale degradării mediului. Efectele diminuării resurselor naturale se reflectă în depresia economică, la care se ajunge de cele mai multe ori în mod direct. Degradarea mediului, însă, numai combinată cu alți factori de natură socială, economică, politică, poate duce la violență^{xii}.

• Presiunea existentă asupra mediului înconjurător poate avea roluri diferite în dinamica unui conflict^{xiii}:

1. sursă structurală a conflictului: mediul este perceput ca un factor permanent care afectează interesele și preferințele subiecților implicați;

2. catalizator pentru conflict: presiunea asupra mediului este exacerbată printr-o situație socio-economică instabilă, iar rezultatul este o creștere a incidenței sau escaladarea conflictului;

3. instigator în cadrul conflictului: presiunea asupra mediului instigă la conflict când cauzele sunt percepute ca amenințări acute la adresa intereselor unui grup ca urmare a unei schimbări neașteptate în sfera de mediu.

Tipuri de conflicte ecologice

Homer-Dixon^{xiv} clasifică conflictele care se declanșează din considerente ecologice în 3 categorii. Clasificarea lui se regăsește ușor modificată și în alte studii reprezentative din literatura de specialitate (studiul NATO/CCMS)^{xv}. Sintetic, conflictele pot fi clasificate în felul următor:

1. Conflicte cauzate de raritatea resurselor mediului înconjurător apar când *actorii* (state) calculează interesele din perspectiva unui joc cu suma nulă sau negativă. Acest tip de conflicte pornește de la problema distribuției resurselor, fiind cauzate de dependența asimetrică de

cantitatea și calitatea resurselor (de ex. resursele de apă, piscicole, producția agricolă). Bazinele de apă dulce împărțite între mai multe state sunt exemplul cel mai des întâlnit de astfel de dispute (de exemplu Nilul, Iordanul, Lacul Aral). Dependența asimetrică a statelor din amonte și a celor din aval de resursele de apă poate ridica incidența sau poate escalada un conflict.

Probabilitatea ca resursele naturale să se transforme în obiect al unor dispute politice și/sau militare este influențată de următorii factori^{xvi}:

a. gradul de raritate a resurselor, care depinde de distribuția geografică inegală a acestora;

b. măsura în care acestea sunt împărțite de două sau mai multe grupuri, care complică de regulă faptul că resursele sunt inegal distribuite pe glob;

c. puterea relativă a grupurilor;

d. accesul la resurse alternative.

2. Conflicte etno-politice apar atunci când unul sau mai multe grupuri etnice împart o regiune afectată de degradarea mediului și/sau de presiunea rarității resurselor naturale. De asemenea, dacă un grup depinde de regiunea geografică vecină, care are un nivel diferit de productivitate, se poate ajunge la conflict violent dacă grupul discriminat invadează teritoriul comunității vecine mult mai avantajate.

3. Conflicte cauzate de migrație sunt provocate fie de migrarea voluntară sau de dislocările forțate de populație. Migrația este indusă de schimbări structurale ale mediului, cum ar fi secetă prelungită, inundații, eroziunea solului (deşertificare), care conduc la părăsirea acestor zone pentru regiuni cu condiții de viață mai prielnice (regiuni fertile, regiuni urbane și semi-urbane). În puține cazuri

este vorba de dislocări bruște și spontane de populație (de ex. secetă neașteptată). De cele mai multe ori, există o infiltrare permanentă a populației în regiunile cu condiții mai prielnice. Migrația inter-regională aduce față în față grupuri etnice similare, dar din regiuni diferite (munteni cu câmpeni, păstori cu fermieri, populație urbană cu populație rurală), precum și grupuri etnice diferite^{xvii}.

4. Conflictele cauzate de modificările globale ale mediului

În această categorie sunt incluse efectele schimbărilor climatice, deși studiul NATO/CCMS indică faptul că până în momentul elaborării acestuia (1999), acest fenomen nu au avut încă consecințe imediate asupra securității, dar reprezintă o sursă potențială în viitor. Experții în modificări climatice tratează acest fenomen ca o sursă actuală de amenințare la adresa securității.

Modificările climatice au la bază emisiile crescute de CO₂, care se traduc în temperaturi ridicate la nivel global, cu o serie de alte implicații pentru mediul înconjurător. Impactul modificărilor climatice asupra mediului este complex și se concretizează, conform studiilor elaborate de panelul de experți privind schimbările climatice în:

- schimbări ale regimului climatic: mai multe inundații și secete în anumite regiuni, cu efecte directe asupra agriculturii, silviculturii, resurselor piscicole;
- diminuarea resurselor de apă dulce;
- crize alimentare cauzate de scăderea producției agricole în zonele tropicale și sub-tropicale;
- inundații cauzate de creșterea nivelului apelor Oceanului Planetar, care vor afecta statele insulare și zonele costiere joase;

- răspândirea de boli cauzate de căldură și extinderea ariei insectelor purtătoare de boli;

- pierderea de biodiversitate – speciile adaptate unui climat rece ar putea dispărea din cauza încălzirii climei, dacă nu pot migra;

- daune produse în echilibrul ecosistemelor (de ex. ecosistemele marine prin dispariția corailor).

De exemplu, creșterea numărului de dezastre naturale implică realocarea forțelor militare din zonele de operații către zonele de catastrofă. Refugiații din urma unor astfel de evenimente vor crea presiune asupra țărilor vecine primate, conducând la conflicte etnice sau cauzate de oferta scăzută a resurselor naturale comparativ cu cererea existentă.

5. Politici de răspuns

Politica de abordare a noilor amenințări la adresa securității trebuie să fie integratoare, incorporând instrumentele politicii de dezvoltare, de mediu și de securitate. Fiecare tip de politică contribuie cu mecanismele și instrumentele specifice la prevenirea conflictelor, la prevenirea creșterii incidenței și/sau escaladării conflictelor în diferite regiuni geografice și în diferite faze ale conflictului. Toate cele trei categorii de politici se bazează pe principii comune, cum ar fi:

1. principiul dezvoltării durabile, care este principiul de bază al cooperării internaționale.

2. principiul precauției, integrării și cooperării – toate politicile se bazează pe acțiuni timpurii, de prevenire a presiunii asupra mediului.

Politica de mediu este în principal direcționată către protecția mediului înconjurător, managementul resurselor naturale și managementul presiunii asupra

mediului. Managementul sau remedierea presiunii asupra mediului are cel mai mare potențial de a da rezultate, fiind instituit în momentele inițiale și orientat către sursa provocatoare a conflictului.

Politica de dezvoltare are un rol important în rezolvarea consecințelor nefavorabile de ordin economic, politic, social și demografic. Vulnerabilitatea economică și incapacitatea instituțională sunt factori care escaladează sau măresc incidența conflictelor.

Politica externă și de securitate oferă mecanisme și instrumente pentru abordarea consecințelor politice nefavorabile, prin creșterea încrederii între părțile implicate, prevenirea crizelor, managementul crizelor și managementul conflictelor.

Concluzii

Societatea globală de astăzi este mult mai vulnerabilă decât era în urmă cu câteva decenii, din cauza sporiri continue a interdependenței la toate nivelurile: politic, economic, social, informațional. În același timp dependența omului de natură se accentuează și se potențează prin caracterul tot mai limitat al resurselor naturale raportat la cererea provenită din activitatea umană și prin degradarea excesivă a mediului înconjurător. Problemele de mediu au încetat să mai reprezinte preocupări la nivel local și regional, devenind riscuri la adresa individului, societății și statului.

Aceste provocări post Război Rece necesită o redefinire a conceptului tradițional al securității, care să includă, pe lângă dimensiunea militară, considerată în continuare ca fiind cea mai importantă, și dimensiunile economică, socială și ecologică. De altfel, chiar Declarația Alianței Nord Atlantice, principala organizație de apărare și securitate colectivă, din cadrul

Summit-ului de la Roma din 1991 consacra angajamentul NATO pentru „o abordare largă a stabilității și securității cuprinzând aspectele politice, economice, sociale și ecologice, împreună cu indispensabila dimensiune militară”. Strategia de securitate națională a României este, din această perspectivă, depășită, referirea la dimensiunea ecologică fiind extrem de limitată. În contextul noilor provocări sunt menționate numai riscurile provenind din „provocarea deliberată de catastrofe ecologice”.^{xviii}

Note:

i) *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.

ii) Geun Lee (Seul National University), *Regional Environmental Security Complex. Approach to Environmental Security in East Asia*.

iii) Un moment important care a ilustrat abordarea îngustă și limitată a securității unui stat a fost prima criză petrolieră din 1973, care a scos în evidență relevanța rarității resurselor naturale pentru asigurarea securității.

iv) ***, *State of the World 2005: Trends and Facts – Security Redefined*, Worldwatch Institute, www.worldwatch.org/features/security/tf/1.

v) Am folosit în această lucrare termenul de securitate ecologică pentru *environmental security*, termenul consacrat în limba engleză, în principiu din rațiuni fonetice și semantice ale limbii române. Literatura de specialitate consemnează și termenul de *ecological security* (Patricia Mischie, *Ecological security and the Need to Reconceptualize Sovereignty*, 1989), drept o variantă mult mai restrânsă și mai radicală a conceptului de *environmental security*, în

care accentul cade pe efectul uman asupra mediului (biosferei în speță).

vi) Chalecki, Elizabeth L. *Environmental Security: A Case Study of Climate Change*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security; ***, *Environmental Security Study*, Section 2: Definitions of Environmental Security, AC/UNU Millenium Project.

vii) De altfel, perioada de început a elaborării acestui concept se poate regăsi în preocupările legate de protejarea trupelor armate de efectele negative cauzate de degradarea mediului înconjurător ca urmare a unor operațiuni militare. La începutul anilor '80, când nu exista nici un cadru de dialog al relației apărare-mediu, NATO a inițiat prin Comitetul pentru Provocările Societății Moderne (CCMS) primele proiecte prin care instituțiile militare au fost determinate să studieze relația cu mediul înconjurător (Zgomotul aeronavelor și conservarea mediului, 1982; Prezervarea florei și faunei în zonele de antrenamente militare, 1984).

viii) Idem 6.

ix) Țările Nordului și Sudului au viziuni diferite asupra provocărilor la adresa mediului de securitate. Țările dezvoltate se concentrează pe lupta împotriva terorismului, pe când pentru țările în dezvoltare problemele legate de sărăcie, dezvoltare, acces la resursele de apă, asistență medicală, sistem de educație sunt mult mai importante.

x) Idem 6.

xi) Homer-Dixon, Thomas, *On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict* – Partea 1,2,3, Trudeau Centre for Peace and Conflict Studies University of Toronto International Security, Vol. 16, No 2 (Fall 1991) p. 76-116.

xii) NATO/CCMS Pilot Study: Environment and Security in an International Context, March 1999, p. 100.

xiii) Idem 11, p. 101, pe baza clasificării Baechler 1997, p.132-136.

xiv) Conflicte simple cauzate de raritatea resurselor de mediu, conflicte identitare și conflicte provocate de lipsuri relative.

xv) Conflicte etno-politice, conflicte cauzate de migrațiune (internă, trans-frontalieră și din cauze demografice), conflicte internaționale care au la bază lupta pentru resursele naturale și conflictele cauzate de problemele globale de mediu.

xvi) Ehrlich, Anne H., Peter Gleick, Ken Conca, *Resources and Environmental Degradation as Sources of Conflict*, Background Paper Working Group 5, 50th Pugwash Conference on Science and World Affairs "Eliminating the Causes of War", Queen's College, Cambridge, 3-8 August 2000.

xvii) Termenul de refugiați de mediu este respins de Înalta Comisie ONU pentru Refugiați (United Nations High Commissioner for Refugees / UNHCR), care se preocupă cu precădere de impactul de mediu al refugiaților în zonele de tabără.

xviii) „Se poate estima ca in perioada actuala riscurile la adresa securității sunt preponderent de natura nemilitara si mai ales interna, manifestându-se in special in domeniile economic, financiar, social si ecologic”. Dintre vulnerabilitățile situației interne este amintită „nerespectarea normelor ecologice in funcționarea unor obiective industriale; posibilitatea producerii unor dezastre ecologice, catastrofe naturale si procese de degradare a mediului” (Strategia de securitate națională a României, Capitolul 4: Factorii de risc

la adresa securității României, www.mapn.ro).

Bibliografie:

1. Chalecki, Elizabeth L. *Environmental Security: A Case Study of Climate Change*, Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security
2. Ehrlich, Anne H., Peter Gleick, Ken Conca, *Resources and Environmental Degradation as Sources of Conflict*, Background Paper Working Group 5, 50th Pugwash Conference on Science and World Affairs "Eliminating the Causes of War", Queen's College, Cambridge, 3-8 August 2000.
3. Hayes, Peter, *Environmental Security in a World of Perpetual War*, "Environmental Grantmakers Association Brainerd Minnesota", 8 October 2001.
4. Heather A., *Facing Environmental Security*, Journal of Military and Strategic Studies, Winter 2000/Spring 2001.
5. Homer-Dixon, Thomas, *On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict* – Partea 1,2,3, Trudeau Centre for Peace and Conflict Studies University of Toronto International Security, Vol. 16, No 2 (Fall 1991).
6. Horden, Jan, *Coping with Vulnerabilities of the Modern Society – the Norwegian Experience, The Challenges of Modern Societies*, Report from Conferences in Tallin, Riga, and Vilnius, The Norwegian Atlantic Committee, 2002.
7. Mischie, Patricia *Ecological Security and the Need to Reconceptualize Sovereignty*, 1989.
8. Myers, Norman, *Environmental Refugees: A Growing Phenomenon of the 21st Century*.
9. Myers, Norman, *Environmental Security: What's New and Different?*, The Hague Conference on Environment, Security and Sustainable Development, 9-14 May 2004.
10. Ohlsson, Leif, *Arguing the case for an Environmental Marshall Plan*, Background Paper for the Hague Conference on Environment, Security and Sustainable Development, 9-14 May 2004.
11. Pașcu, Ioan Mircea, *Securitatea europeană – aportul României*, www.mie.ro/publicații.
12. Waver, Ole, *Societal Security: The Concept*, apud în Alfredo Chamorro Chopinal, *The Security and Defense of Europe in the Twenty-First Century* (NATO, WEU, OSCE), Final Report, Madrid, May 2000.
13. *** - NATO/CCMS Pilot Study: *Environment and Security in an International Context*, March 1999.
14. ***, *Environmental Security Study*, Section 2: Definitions of Environmental Security, AC/UNU Millenium Project.
15. ***, *State of the World 2005: Trends and Facts – Security Redefined*, Worldwatch Institute, www.worldwatch.org/features/security/tf/1.
16. *** - *Understanding Environment, Conflict, and Cooperation*, UNEP, 2004.
17. *** , Declarația Summit-ului OSCE de la Istanbul din 1999, paragraful 31.
18. ***, Strategia de securitate națională a României, www.mapn.ro.
19. www.osce.org.
20. www.nato.org.
21. www.un.org